

*Безкоровайна Л. С.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри філології**Харківського національного автомобільно-дорожнього університету*

ПОЯСНЮВАЛЬНА МЕТОДИЧНА СЕМАНТИЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ ЯК СКЛADOVA ЧАСТИНА ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ РОСІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ

Анотація. Статтю присвячено опису проблем обґрунтованості лінгвометодичних основ застосування прийомів семантизації лексики з метою оптимізації процесу навчання іноземних студентів російської та української мов. Семантизація послідовно розглядається як різновид загальнодидактичного методу навчання, як елемент уроку (заняття) та як логічна структура, що має пояснювальну функцію. Використання прийомів семантизації сприяє розвитку в іноземних студентів вмінь і навичок самостійного продукування зв'язних текстів російською та українською мовами.

Ключові слова: лексика, пояснення, семантизація, вміння, методика викладання.

Постановка проблеми. У системі умінь і навичок, якими повинен володіти кожен викладач, важливе місце займає вміння пояснювати. «Без пояснення немає навчання» [1, с. 82], «пояснення – ядро навчання», – здавна стверджували науковці-методисти [2, с. 48]. Така висока оцінка цього вміння логічно витікає з ролі пояснення як у забезпеченні комунікації між викладачем і студентом, так і у досягненні кінцевих результатів навчальної діяльності.

Продуктом реалізації на занятті зазначеного вміння є утворені викладачем тексти пояснювального характеру, у т. ч. такі, що мають за мету пояснення (семантизацію) значень слів сучасних російської та української мов. Для таких текстів, які можна назвати текстами-поясненнями або семантизуючими, є характерним застосування під час їх утворення у якості основи висловлення певних лексико-синтаксичних конструкцій – модулів [3; 4].

Відомо, що з усіх основних аспектів іноземної мови, які повинні практично засвоюватися студентами в процесі навчання, найбільш важливим і суттєвим слід вважати лексику, адже, не маючи хоча б мінімального запасу слів, оволодіти мовою неможливо. Оскільки в процесі навчання іноземних студентів у викладача на кожному занятті є необхідність презентувати певну кількість лексичних одиниць, виникає можливість поєднувати пояснення їх значення з навчанням студентів використовувати певні лексико-синтаксичні конструкції з метою подальшого самостійного їх використання для встановлення комунікації.

Ця можливість зумовила інтерес автора до проблем, пов'язаних як із дослідженням природи пояснення в цілому, так і з таким його конкретним проявом, як застосування семантизації лексичних одиниць. На думку автора, таке дослідження є актуальним хоча б тому, що дозволяє використовувати його результати в інтересах методики викладання не тільки російської, а й української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій, присвячених зазначеній тематиці, показує, що вміння пояснювати є одним із головних загальнодидактичних вмінь, які

використовуються з метою передачі нового знання. Крім того, воно може бути віднесене також і до комунікативних вмінь, тому що реалізується в процесі здійснення акту комунікації між викладачем і студентом [5–7].

Практичним втіленням вміння пояснювати є пояснення, під яким прийнято розуміти як мовну дію, так і продукт цієї мовної дії – зв'язне висловлення, присвячене певній темі. Саме тому пояснення може бути розглянуте і як метод навчання (викладання), і як структура уроку (заняття), і як логічна структура, що має пояснювальну функцію. Їх послідовний розгляд і є **метою цієї статті**.

Виклад основного матеріалу. Під час заняття вміння пояснювати реалізується через метод викладання – пояснення, яке, на відміну від іншого методу викладання – показу, використовує переважно вербальні (мовні) засоби. Продуктом реалізації пояснення є висловлення викладача, що вміщує у себе інформацію на певну тему. Метод пояснення, як і будь-який інший метод, є системою прийомів. Тому продукт реалізації методу пояснення є водночас продуктом застосування одного з цих прийомів або їх комбінації.

Прийоми пояснення відрізняються один від одного способом викладання інформації (способом повідомлення знань). Цим же відрізняються один від одного і продукти їх реалізації, тобто висловлення викладача, які можна також визначити як тексти пояснювального характеру.

Оскільки кожен із таких текстів співвідноситься з одним із відомих типів текстів (описом, оповіддю, роздумом, доказом, визначенням поняття про об'єкт, повідомленням) [8], логічно припустити, що прийом може бути визначений як сума методичних дій, спрямованих на продукування тексту певного типу. На цій підставі кожен із прийомів пояснення можна позначити відповідно до того типу тексту, який є продуктом його реалізації, тобто описом, оповіддю, роздумом та ін. Оскільки реалізація прийому пов'язана з продукуванням тексту певного типу, можна стверджувати, що навчання студента принципам побудови такого тексту сприятиме появі та розвитку у нього відповідних вмінь і навичок, наслідком чого стане оптимізація процесу оволодіння мовою.

На занятті вміння пояснювати може використовуватися викладачем не тільки для передачі нового знання, а й із метою організації закріплення наданого матеріалу, організації його закріплення, а також для корекції, оцінки.

У цьому разі пояснення виступає вже не як метод, а як компонент інших методів навчання, що підкреслює загальнодидактичну цінність вміння пояснювати. Відповідно до цього пояснення, що має за мету передачу нового знання, можна визначити як актуалізуюче, на відміну від коригуючого або

настановчого, тобто такого, що використовується для організації тренування, закріплення, застосування та ін.

Пояснення може бути також підготовленим, якщо його продукування заздалегідь сплановане і сформульоване викладачем, або непередбаченим, спонтанним чи ситуативним, коли воно спровоковане запитанням студента.

Пояснення може бути визначене також як логічна структура, між елементами якої існують логіко-методичні та логіко-змістовні зв'язки.

Логіко-методичні зв'язки відображують урахування викладачем різноманітних методичних факторів, що мають значення для актуалізації нового знання в конкретній аудиторії.

Логіко-змістовні зв'язки визначають:

- а) місце теми пояснення в системі тем одного з нею рівня;
- б) відношення цієї теми з більшою за обсягом в плані аспекту розгляду темою або темою, що розглядає об'єкт у цілому;
- в) логіко-змістовну єдність теми пояснення з підтемами (якщо такі є), що до неї входять;
- г) встановлення між цією темою та поняттями, через які розкривається її зміст, відношень, які умовно можна визначити як відношення між мовою-об'єктом і метамовою.

Освоєння іноземними студентами нової лексики пов'язане з попередньою презентацією цієї лексики викладачем. Презентація лексичної одиниці супроводжується повідомленням про неї таких відомостей, які дозволяють студентам користуватися цим словом під час здійснення того чи іншого виду мовної діяльності. Як вже зазначалося вище, процес і результат повідомлення такої інформації про слово називають семантизацією [9].

Семантизація слова може здійснюватися:

- а) шляхом переважного використання засобів наочності;
- б) шляхом переважного використання вербальних засобів.

Перший різновид семантизації деякі науковці – спеціалісти в галузі викладання мов – називають демонструючою, другий – пояснювальною семантизацією [10].

Пояснювальна методична семантизація слова є також різновидом дидактичного навчального пояснення.

Способами (прийомами) пояснювальної методичної семантизації є:

- а) пояснення значення слова за допомогою перекладу;
- б) пояснення значення слова за допомогою синонімів;
- в) пояснення значення слова за допомогою антонімів;
- г) пояснення значення слова за допомогою словотвірного аналізу;
- д) пояснення значення слова за допомогою переліку;
- е) пояснення значення слова за допомогою тлумачення.

Кожен із зазначених способів (приймів) пояснювальної методичної семантизації використовує свою групу вербальних засобів семантизації.

Продуктом реалізації способу (прийому) пояснювальної методичної семантизації є текст, який може бути названий семантизуючим. Семантизуючі тексти зазвичай є невеликими за обсягом і нерідко складаються з одного речення. Темою семантизуючого тексту є слово, яке семантизується. Семантизуючий текст може бути у кожному конкретному випадку оцінений з погляду способу передачі інформації і співвіднесений з одним із типів тексту, що виділяється лінгвістикою. У зв'язку з цим можна стверджувати, що викладач, який реалізує той чи інший спосіб пояснювальної методичної семантизації, водночас використовує один із прийомів, які входять до методу пояснення, незважаючи на те, що поняття «спосіб (прийм)

пояснювальної методичної семантизації» та «прийм пояснення» не є рівнозначними.

Головними вимогами, які висуваються до семантизації, у т. ч. і до пояснювальної, є повнота й адекватність. Виходячи з цих вимог, можна розрізнити повну та неповну (часткову, редуковану), адекватну та неадекватну семантизацію.

Повна семантизація враховує всі характеристики лексичного значення слова, неповна відображує одну чи деякі з цих характеристик.

Адекватна семантизація виключає лексичні помилки студента під час подальшого самостійного вживання ним у мовленні слова, що семантизується. Неадекватна семантизація не дає такого ефекту.

Під час першого знайомства зі словом зазвичай не виникає можливості досягнути абсолютної повноти й адекватності семантизації. У зв'язку з цим доцільно запровадити такий критерій оцінки семантизації, як достатність, і вже на підставі цього критерію оцінювати повноту й адекватність семантизації для методичної ситуації. Критерій достатності нарівні з типом лексичного значення слова є одним з основних чинників, які впливають на вибір вербальних засобів семантизації у процесі продукування тексту, що здійснює цей процес.

Як зазначалося вище, семантизуючий текст, як і будь-який текст-пояснення, може бути розглянутий як логічна структура, що має логіко-методичні та логіко-змістовні зв'язки. З погляду перспектив навчання студентів-іноземців принципам побудови семантизуючого тексту, першорядне значення мають логіко-змістовні зв'язки семантизуючого тексту і, перш за все, ті з них, які забезпечують його внутрішню єдність. До них, у першу чергу, належать зв'язки між одиницями мови-об'єкта і метамови семантизуючого тексту, тобто між темою семантизуючого тексту (словом, що семантизується) і вербальними засобами семантизації.

Навчання принципам побудови семантизуючого тексту може бути ефективним, коли воно базується на мовному матеріалі підручників і навчальних посібників, що повсякденно використовуються. Набута автором практика викладання дозволяє зробити висновок, що одиниці мови-об'єкта та метамови семантизуючих текстів, а також власне семантизуючі тексти, близькі до них у функціональному плані, містяться в основних для цього контингенту студентів підручниках і навчальних посібниках у кількості, достатній для забезпечення формування в іноземних студентів умінь і навичок продукування семантизуючих текстів різних типів. У якості прикладу можна послатися на «Навчальний комплекс «Глобус», розроблений колективом авторів кафедри філології Харківського національного автомобільно-дорожнього університету [11].

Одним із найбільш універсальних і різноманітних з погляду використання вербальних засобів і продукування з їх допомогою типів текстів є такий спосіб (прийм) пояснювальної методичної семантизації, як пояснення значення слова шляхом тлумачення. На цих підставах він може бути обраним у якості базового для навчання студентів-іноземців семантизації слів сучасної російської та української мов.

Ефективність використання пояснювальної методичної семантизації може бути досягнута лише в тому разі, коли вона здійснюватиметься на основі не тільки репродуктивних (читання, слухання), а й продуктивних (говоріння, письмо) видів мовної діяльності, тобто якщо студент використовуватиме отримані ним від викладача тексти як зразки і за їх допомогою самостійно будуватиме близькі за типом тексти з іншим, ніж вихідні, мовним наповненням. Для мотивованої стимуляції цієї діяльності студентам може бути запропо-

новане актуальне для них мовне завдання – навчитися вести російською або українською мовою непідготовлену бесіду про минуле та сучасність своєї країни та держави, у якій вони навчаються, тобто України; про їхню культуру, побут, економіку, перспективи розвитку. У якості обов'язкової умови слід висунути вимогу про використання у якості мовного матеріалу лексичних одиниць із культурним елементом значення, як тих, що відображують особливості країни перебування, тобто України, так і тих, що є для російської або української мов запозиченням із мови, рідної для студента.

Слід зазначити, що таке завдання повинно вирішуватися поетапно. Спочатку викладач здійснює презентацію студентам лексичних одиниць із культурним елементом значення, які відображують особливості країни перебування, і проводить їх семантизацію з подальшою організацією тренування отриманих вербальних засобів семантизації (слів, що називають диференціальні компоненти значення лексичної одиниці, яка семантизується, і лексико-синтаксичних конструкцій, що використовуються) в репродуктивних видах мовної діяльності. Надалі студентам пропонується самостійно, але з використанням цих же вербальних засобів, провести семантизацію іншомовних безеквівалентних слів із культурним компонентом значення, які відображують реальність їх батьківщини і мають у значеннях спільні з раніше вивченими лексичними одиницями, які стосуються країни перебування. З метою додаткової стимуляції продуктивної мовної діяльності студентам-іноземцям може бути надана можливість брати участь у позааудиторному заході – відкритому тематичному занятті, яке здійснюється на етапі мовної практики і присвячене батьківщині студента.

Висновки. У зв'язку з викладеним є актуальною проблема створення лінгвокраїнознавчого словника для викладача – посібника довідкового характеру, який би містив актуальні для сучасності слова та словосполучення, предметом номінації яких є реалії суспільного, культурного, політичного життя країн, з яких до України прибувають на навчання студенти, і що є запозиченнями з мов цих країн.

Також є актуальними як більш загальні, так і конкретні питання методики викладання мови, до яких можна віднести такі:

- розробка спеціальних посібників із прикладами семантизуючих текстів;
- розробка посібників, що містять текстові та інші інформативні матеріали, необхідні для створення російсько- та українськомовних словників іншомовної безеквівалентної лексики;
- розробка посібників, які б містили рекомендації щодо відбору іншомовної безеквівалентної лексики для використання під час вивчення конкретних тем;
- доповнення наявних підручників системами вправ із використанням іншомовної безеквівалентної лексики та слів із культурним компонентом, які відображують дійсність країни перебування.

Автор розуміє, що певні положення цієї статті можуть виглядати як дискусійні. У зв'язку з цим хотілося б звернути увагу на те, що причина, яка зумовлює різноманітність і дискусійність ряду теоретичних рішень, полягає у тому, що «сам об'єкт дослідження має багато граней, зв'язків і проявів. Будь-який науковий аналіз є поглибленням нашого уявлення про об'єкт, але водночас і абстрагуванням від деяких його якостей. Під час наукового пізнання акцент робиться на певну грань об'єкта, це дозволяє поглиблено вивчити цей аспект явища, але і робить можливими різні рішення. Багато розбіжностей в інтерпретації мовних явищ пояснюються тим, що саме явище є багатостороннім» [12, с. 13].

Література:

1. Махмутов М.И. Современный урок. М.: Педагогика, 1985. 184 с.
2. Сохор А.М. Логическая структура учебного материала: вопросы дидактического анализа. М.: Педагогика, 1974. 192 с.
3. Бурвикова Н.Д. Типология текстов для аудиторной и внеаудиторной работы. М.: РЯ, 1988. 192 с.
4. Кудрявцева Т.С. К проблеме функциональной типологии текстов (на материале учебных текстов). Семантика текста и проблемы перевода. М.: Ин-т языкознания, 1984. С. 71–78.
5. Мирошниченко М.П. Двуплановая природа лексических единиц (к вопросу об изучении лексики иностранного языка). Проблемы и перспективы подготовки иностранных студентов: материалы Международной научно-практической конференции. Х.: ХНАДУ, 2–3 октября 2014 г. С. 130–132.
6. Костюшко В.І. Лексичний мінімум у процесі навчання української мови як іноземної. Проблеми і перспективи мовної підготовки іноземних студентів: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. Х.: ХНАДУ, 6–7 жовтня 2016 г. С. 71–74.
7. Бакум З.П., Караман С.О. Навчання лексики в курсі української мови як іноземної. Філологічні студії. 2013. Вип. 6. С. 690–694.
8. Метс Н.А., Митрофанова О.Д., Одицова Т.Б. Структура научного текста и обучение монологической речи. М.: РЯ, 1981. 141 с.
9. Слесарева И.П. Проблемы описания и преподавания русской лексики. М.: РЯ, 1980. 182 с.
10. Пассов Е.И. Основы коммуникативной теории и технологии иноязычного образования. М.: Курсы, 2010. 568 с.
11. Безкоровая Л.С., Штыленко В.Е., Штыленко Е.Л. Глобус: Практический курс для начинающих изучать русский язык. Харьков, 2008. 200 с.
12. Гак В.Г. О причинах различных теоретических истолкований языковых факторов. Иностр. яз. в шк. 1986. № 2. С. 9–15.

Безкоровая Л. С. Объяснительная методическая семантизация лексики как составляющая содержания обучения русскому и украинскому языкам иностранных студентов

Аннотация. Статья посвящена описанию проблем обоснованности лингвометодических основ использования приемов семантизации лексики с целью оптимизации процесса обучения русскому и украинскому языкам иностранных студентов. Семантизация последовательно рассматривается как разновидность общедидактического метода обучения, как элемент структуры урока (занятия) и как логическая структура, которая имеет объяснительную функцию. Использование приемов семантизации содействует развитию у иностранных студентов умений и навыков самостоятельного продуцирования связных текстов на русском и украинском языках.

Ключевые слова: лексика, объяснения, семантизация, умения, методика преподавания.

Bezkorovina L. Explanatory methodical semantization of vocabulary as a component of teaching Russian and Ukrainian languages to foreign students

Summary. The article is devoted to the description of the validity of the linguistic and methodological ground for using the methods of vocabulary semantization in order to optimize the process of teaching Russian and Ukrainian languages to foreign students. Semantization is consistently viewed as a kind of general teaching method of learning, as an element of the structure of a lesson (university class), and as a logical structure that has an explanatory function. The use of semantization techniques contributes to the development of foreign students' skills in the independent production of related texts in Russian and Ukrainian.

Key words: vocabulary, explanations, semantization, skills, teaching methods.